

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Вивчення міського простору Півдня України у досліджуваний період є надзвичайно актуальним завданням сучасної історичної науки, оскільки дозволяє комплексно оцінити процеси урбанізації соціально-економічного розвитку та трансформації територіальної структури міст, що перебували на перетині імперських, регіональних та локальних впливів [2,14]. Південні міста, зокрема, Херсон, Одеса, Миколаїв та Катеринослав, у цей період зазнавали швидких змін, спричинивши інтеграцію у міжнародні торговельні мережі, розвитком промисловості та залізничної інфраструктури, а також політичними реформами імперії. Актуальність дослідження визначається необхідністю осмислення взаємодії соціальних, економічних та просторових факторів у формуванні міського середовища, що дозволяє не лише реконструювати минуле, але й виявити закономірності розвитку урбанізованих територій у регіоні [6,2].

Наукова новизна роботи полягає у комплексному поєднанні джерелознавчих, картографічних, архівних та статистичних методів дослідження, що дозволяє відтворити не лише структуру міст, але й соціальну та економічну динаміку міського населення [1,53]. В основу методології покладено принципи історичної реконструкції, системного підходу та порівняльного аналізу. Зокрема, застосування системного підходу дозволяє розглядати місто як цілісний соціально-просторовий організм, де взаємодіють адміністративні, економічні, транспортні та жиллові структури і формують унікальний міський ландшафт [7, 60]. Порівняльний аналіз різних південних міст дозволяє виділити типологічні моделі розвитку, визначити фактори прискореної урбанізації та просторових трансформацій [2, 75].

Методологічні засади дослідження передбачають перш за все ретельний джерельний аналіз. Основними джерелами є архівні фонди міських управ, нотаріальні записи, плани забудови, картографічні матеріали та статистичні збірники населення, торгівлі та промисловості [4, 145]. Інтеграція картографічних джерел дозволяє реконструювати і зрозуміти функціональні зони міста, розміщення адміністративних та промислових об'єктів, а також соціальні диференціації населення за місцем проживання [6, 38]. Використання планів забудови середини ХІХ – початку ХХ ст. дає змогу простежити динаміку розростання міських кварталів, зміну функціонального призначення окремих районів та вплив транспортних комунікацій на формування нових урбаністичних осередків [2, 256].

Статистичні матеріали, зокрема переписи населення, торговельні та промислові відомості дозволяють аналізувати соціальну структуру міського населення, міграційні процеси та економічну спеціалізацію окремих кварталів [3, 84]. Порівняння даних різних років дозволяє відстежити тенденції урбаністичного розвитку, зростання населення, а також появу нових соціальних груп та економічних станів [1, 123]. У комплексі з архівними документами це дозволяє побудувати детальну соціально-просторову карту міста, визначити взаємовплив між житловою забудовою, комунальною інфраструктурою та економічними центрами [4, 233].

Важливим методологічним принципом є використання міждисциплінарного підходу, що поєднує: історичний, географічний, економічний та соціологічний аналіз. Наприклад, історична методика забезпечує хронологічну реконструкцію процесів, географічний підхід дозволяє аналізувати просторову організацію міста та її зв'язок із навколишнім регіоном, економічний аналіз висвітлює фактори зростання торгівлі, промисловості та транспортної мережі, а соціологічний підхід допомагає виявити

соціальні взаємодії та культурні практики мешканців [5, 7]. Комплексне застосування цих підходів дає змогу не лише реконструювати минуле, але й формулювати узагальнені закономірності розвитку міського простору Півдня України у досліджуваній період [7, 61].

Додатково слід підкреслити значення картографічної реконструкції та просторового моделювання як інноваційні методи дослідження. Використання цифрових карт, геоінформаційних систем та 3D-моделювання дозволяє відтворити забудову міста у різні історичні періоди, виявити взаємозв'язок між топографією та соціально-економічними процесами, а також простежити трансформацію міського ландшафту під впливом економічного розвитку, міграції населення та державних реформ [6, 44].

Насамкінець слід додати про значення кібернітичного підходу до досліджуваної теми, який дозволяє трактувати місто як складну систему з елементами саморегуляції, зворотного зв'язку та адаптивних механізмів [7, 62]. Застосування принципів кібернетики в історико-урбаністичних студіях забезпечує можливість аналізу міського організму не лише як просторової сукупності кварталів, інфраструктури та населення, а як динамічного комплексу у якому взаємодія окремих підсистем – адміністративної, комунальної, соціальної, транспортної та економічної – формує стійкі моделі розвитку та просторової поведінки [4, 301].

Кібернітичний підхід дозволяє оцінити здатність південних міст до адаптації під впливом зовнішніх імпульсів, таких як імперські політики, модернізаційні реформи, інтенсивний приплив населення, торговельні коливання чи епідеміологічні та екологічні загрози [1, 166]. Наприклад, аналіз роботи міського самоврядування через призму механізмів зворотного зв'язку дозволяє зрозуміти, як зміна демографічної ситуації чи збільшення кількості промислових підприємств стимулювали коригування рішень Дум та Управ щодо вуличної мережі, благоустрою, інженерних комунікацій або розміщення ринкової інфраструктури [4, 355].

Застосування кібернітичної логіки особливо ефективне при реконструкції взаємодії між природним середовищем та міською інфраструктурою. Наприклад, у Херсоні чи Миколаєві досліджуваного періоду рівень водності Дніпра і Бузького лиману, сезонні паводки, санітарний стан припортових кварталів, каналізаційні рішення, розвиток портових споруд і житлових районів [3, 147]. Врахування таких «вхідних сигналів» та міських «відповідей» дозволяє точніше реконструювати логіку просторового розвитку та інфраструктурних рішень [6, 51].

У цілому, включення кібернітичного підходу до методологічного арсеналу дозволяє моделювати місто Півдня України як історичну систему з виразною внутрішньою логікою, здатну до саморегуляції та структурних змін. Це відкриває можливість виявляти закономірності, які визначали розвиток регіону та забезпечують продуктивні інструменти для сучасних урбаністичних досліджень.

Література:

1. Дорошева А.О. Самоврядування в приморських містах Півдня України в другій половині XIX ст.: дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Одеса, 2009. 195 с.
2. Константінова В.М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя: АА ТанDEM, 2010. 569 с.
3. Шитюк М.М., Щукін В.В. Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – початку XX ст. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2008. 222 с.
4. Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України в 1785-1917 рр. Херсон: Олді-плюс, 2017. 586 с.

5. Михайленко Г., Черемісін О.В. Image of foreign colonizers in a town environment in the South of Ukraine in travellers' narratives at the end of the 18th – the first half of the 19th century. *East European Historical Bulletin*, 2025
6. Костюк, В. С., Лаврик, О. Д., Гарбар, О. В., Власенко, Р. П., Андрійчук, Т. В. Історико-географічний аналіз формування системи міст України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*, 16, 2022.
7. Черемісін О.В., Варнавська І.В. Роль місцевого самоврядування в модернізації інженерно-технічного простору міст Півдня України протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія Історичні науки*. Том. 32. № 1. 2020. С. 59-63.